

Marie-Sofie Lundström

DEN DIALOGISKA BLICKEN

Närvaro och performativitet i Edvard Westermarcks (1862–1939) antropologiska fotografier från expeditioner i Marocko 1898–1913

doi.org/10.23995/ths.673.c1183

Bild 1. Fotograf okänd, *Gruppporträtt, sittande från vänster i förgrunden: Sîdi Abdsslam I; i mitten professor Edvard Westermarck; till höger Sîdi Rahhal; stående i bakre raden från vänster: Tousi; Abdlkrim, Sîdi Abdsslam II.* Fotografi, 1904–08. Åbo Akademis bibliotek/ Bildsamlingarna (1975/35:186).

Det finns en klart visuell dimension hos sociologen, socialantropologen och moralfilosofen Edvard Westermarck (1862–1939)¹ i och med hans antropologiska dokumentationsfotografier från hans expeditioner i Marocko 1898–1913. Under sitt liv som vetenskapsman reste han vitt och brett i Marocko vilket ingen annan västerlänning

hade gjort före honom. Hans totalt 21 expeditioner infaller mellan åren 1898 och 1926, de viktigaste ägde rum vid tiden före första världskriget (1898–1913).² I sina publikationer använder han fotografierna som stöd till texten. De illustrerar såväl ett antal av hans viktigaste vetenskapliga publikationer som de till allmänheten riktade, populärt hållna

Sex år i Marocko (1918)³ och *Minnen ur mitt liv* (1927), vilket visar att de hade både forsknings- och känslövärde för honom.⁴

Under sina expeditioner besökte han olika folkslag i landet; han fotograferade araberna i städerna, i tältbyarna och på slätten, samt berber och representanter för det judiska folket i Stora Atlasbergen.⁵ Det första belägget för att Westermarck ägde en kamera är från 1899, och året därpå inledde han sin fotokarriär på allvar. I ett brev från Marocko daterat i oktober 1900 skrev han att han hade sin kamera med sig men att han aldrig tidigare hade experimenterat med tekniken.⁶ Men som hans ofantliga fotografiska eftermäle visar, blev han snabbt van att hantera kameran.

I det följande diskuteras ett urval Westermarcks antropologiska fotografier som föreställer människor, med syftet att analysera hur närvaro och performativitet uttrycks i bilderna. Granskningen sker i ljuset av hur fotografier har utnyttjats inom antropologisk forskning. Med utgångspunkt i hur man kan karaktärisera Westermarcks dokumentärfotografier, ligger fokus på hur subjektets närvaro och blickens funktion kan bestämmas och hur vi som betraktare uppfattar bilderna. En annan viktig fråga berör i motiven inbyggda binära spänningar, och fokus ligger här på andrafiering.

Primärmaterialet utgörs av ett antal av Westermarcks antropologiska bilder i vilka människan står i fokus. Fotografierna föreställer kvinnor och barn, samt män i olika åldrar. Urvalet avgränsas till bilder i vilka personerna är stilla och ser in i kameran. De analyserade fotografierna är från ca 1900 framåt, då Westermarck inledde sin fotokarriär, och är tagna under expeditionerna före första världskriget; efter 1913 återvände Westermarck till Marocko först 1923. Under de senare vistelserna företog han inte längre expeditioner in i landet, utan bedrev sin forskning från bostaden utanför Tanger.⁷ Därför är det osannolikt att bilderna i

samlingen skulle vara från tiden efter kriget. Exakt tidpunkt för deras tillkomst kan emellertid inte alltid ges.⁸ Fotografierna och deras negativ är bevarade i Westermarcks bildsamling vid Åbo Akademis bibliotek.⁹

Antropologen Elizabeth Edwards teorier styr diskussionen om det avbildades närvaro (*presence*), medan begreppet performativitet är lånat från teaterforskningen. Den foto-teoretiska frågeställningen förankras i den dualism som uppstår i spänningarna mellan det avbildade och åskådaren. I det avslutande kapitlet ligger huvudfokus på huruvida Westermarcks fotografier kan granskas med hjälp av postkolonial teoribildning. Diskussionen kretsar kring om man i bilderna kan urskilja tecken på andrafiering och en motsättning mellan ”oss” och ”dem”.

Antropologi och Westermarcks fotografering

Etnografin och sedermera antropologin intresserade sig för kulturer som på grund av moderniseringen höll på att försvinna,¹⁰ varför det blev angeläget att dokumentera dem även i bild. Dylika idéer låg i tiden då Westermarck planerade nästa steg i sin karriär under 1800-talets sista år.¹¹ Början på hans bana som antropolog och hans ankomst till Marocko inföll under en tid då vetenskapens professionalisering inleddes.¹² Westermarck kom att på många avgörande sätt bidra till denna utveckling, och var för en tid en ledfigur för socialantropologin, vars program han var med om att skapa.¹³

Westermarcks forskningsmetodologi, deltagande observation i fält, innebar att leva tillsammans med den studerade kulturen för att få förstahandsinformation.¹⁴ Han lärde sig det arabiska språket och berberdialekter för att kunna kommunicera med det folk han studerade. Hans forskningsrapporter från expeditionerna är mycket detaljerade och tradig läsning.¹⁵ I det hänseendet skiljer de sig markant från hans fritt uppfattade fotografier.

Bild 2. Edvard Westermarck, *Genrebild: En kvinna sitter och spinner garn med sin son som står i helfigur i ett ökenlandskap i Fez, Marocko. De båda tillhör stammen riff-berber.* Fotografi, 1904-1908. Åbo Akademi bibliotek/Bildsamlingarna (1975/35:114).

Motivkretsen i Westermarcks fotografier är blandad. I de marockanska fotografierna dokumenterar han den marockanska vardagen. Människor som huvudmotiv utgör grovt räknat nästan hälften av bilderna, resten föreställer seder och bruk, traditioner, samt religiösa riter och platser, såsom undergörande grottor, heliga stenhögar och helgongravar. Därtill finns många vyer från de byar han besökte, och landskap. Till bilderna hör även många fotografier som föreställer medlemmarna i hans expeditioner samt hans lokala vänner och guider/tjänstefolk, hans läger och bostäder. Tommy Lahtinen noterar att Westermarck inte hade artistiska ambitioner, utan bildernas syfte var rent praktiskt. Det verkar inte heller som om han dokumenterat expeditionerna systematiskt.¹⁶

Speciellt i fotografierna från centrala Marocko där Westermarck stannade med berberstammarna under senare expeditioner, är stämningen avslappnad och uppriktig.¹⁷ En av dem föreställer en berberkvinna med en slända, bakom henne står ett barn (bild 2). Båda ser direkt på betraktaren, och deras närvaro är stark. I bakgrunden ser vi det tomma landskapet. Westermarcks förhållande till de marockanska berberna kommer här tydligt till uttryck. Redan 1899 konstaterade han i ett brev hur han kände sig lättad och lycklig bland detta folk, som lever i en helt annan

tidsålder och som djupt föraktar sådant som man betraktar som nödvändigt i Europa.¹⁸

Antropologin som vetenskap och fotografitekniken utvecklades parallellt, de växte så att säga upp tillsammans. Då Westermarck begav sig till Marocko 1898, var användningen av fotografier givetvis inget nytt eller ovanligt. "Antropologi" betydde under största delen 1800-talet i allmänhet att någon annan samlade materialet på plats – det kunde vara t.ex. missionärer, handelsmän eller administratörer i kolonierna – för att sedan underkastas en teoretisk analys i någon av de europeiska kulturmetropolerna, så som Oxford, Paris, Berlin och annanstans. Men i och med att fältarbete i slutet av århundradet blev allt vanligare, började man förstå att fotografier var ett centralt verktyg för insamlandet av data. Antropologen skulle själv samla in sitt material, och fotografiet ansågs vara en pålitlig dokumentationsmetod.¹⁹

En viktig pionjär inom antropologiskt fältarbete och fotodokumentation är etnologen Alfred C. Haddon (1855–1940). Han företog flera expeditioner till Torres Straitöarna mellan Australien och Nya Guinea, en kamera (kinematograf) införskaffades uttryckligen för den första expeditionen 1888.²⁰ En av de senare expeditionerna startade från London vid samma tid som Westermarck begav sig till Marocko för första gången 1898.²¹ Enligt Olli Lagerspetz och Kirsti Suolinna hade de två antropologerna tät kontakt.²² Haddons senare "performativa" fotografier är intressanta med tanke på Westermarck: bilderna präglas av social interaktion och relationer.²³ De liknar vid första anblick Westermarcks mer "rörliga" bilder. Två exempel är ett fotografi av förberedelserna för ett bröllop i Brisch (bild 3), och hans bildserie av den lokala shamanen Herma i Marrakech (bild 4).

År 1899 utgav Haddon boken *Notes and Queries*, i vilken ingick råd och anvisningar för hur antropologer skulle använda bilder.

Bild 3. Edvard Westermarck, *Förberedelser för bröllop i Brisch*. Fotografi, ca 1900–1913. Åbo Akademis bibliotek/Bildsamlingarna (1975/35:51).

Den byggde vidare på E. B. Taylors handbok från 1872 som ansågs bristfällig med tanke på hur fotografiskt material skulle samlas in och användas. Haddons version skulle i sin tur revideras 1912, och det var i den formen den hamnade i händerna på polacken Bronisław Malinowski (1884–1942), sedermera brittisk medborgare. Malinowski blev en förgrundsfigur för arbete i fält, vilket enligt Christopher Pinney även förändrade användningen av fotografier vid materialinsamling.²⁴

Deltagarna i Haddons expeditioner, liksom Haddon själv, var inte antropologer, utan det var deras elever som blev de första professionella antropologerna.²⁵ Då Westermarck från och med 1904 föreläste i sociologi vid London School of Economics, inledningsvis som lärare och därefter som deltidsanställd professor (1907–1930), blev de flesta av den tidens ledande namn inom brittisk socialantropologi hans elever. Till dem hörde även Malinowski, som kom till London 1910, troligen på uppmaning av Haddon. Westermarcks tidiga stöd och vänskap var viktiga för Malinowski, även

om deras relation senare kom att präglas av konkurrens.²⁶

Det finns således ett tydligt samband mellan Malinowski och Westermarck, som tillsammans med C. G. Seligman (en av deltagarna i expeditionen till Torres Straitöarna) handledde Malinowskis doktorsavhandling.²⁷ Malinowskis metod var i likhet

Bild 4. Edvard Westermarck, *Herma i Marrakesh*. Fotografi, ca 1900–1913. Åbo Akademis bibliotek/Bildsamlingarna (1975/35:469)

med Westermarcks deltagande fältarbete. Metoden har ansetts inleda den moderna antropologin på 1920-talet, då Malinowski blev dess förgrundsfigur. Den påverkade speciellt den brittiska antropologin en mycket lång tid framöver. Men David Shankland argumenterar att det handlar om en betydligt komplexare process, i vilken Westermarck hade en framstående position, långt före Malinowski. I mångt och mycket är han den felande länken mellan den äldre och yngre generationens antropologer.²⁸

Christopher Pinney menar å sin sida att det var Malinowskis performativa fotografier av människor i olika situationer som revolutionerade den internationella antropologiska forskningens användning av fotografier som arbetsredskap. Malinowskis *Argonauts of the Western Pacific* (1922), rikligt illustrerad med fotografier, är hans vetenskapliga genombrott. Den bygger på fältarbete från en sex år lång vistelse i Melanesien 1914–1920, dit han begav sig sannolikt på Haddons initiativ. Under resan ackumulerades ett stort fotografiskt material på över 1000 bilder.²⁹ Bokens utgivning markerar början på Malinowskis väg mot berömmelse; han fick genast anställning vid London School of Economics, där

han efter diverse undervisningstjänster fick anställning som professor 1927.³⁰

Liksom Malinowskis fotografier från Melanesien ger också Westermarcks tidigare bilder från Marocko ett intimt, icke-arrangerat och avslappnat intryck – i motsats till Haddon, som ibland kunde återskapa t.ex. religiösa riter som kristna präster hade förbjudit.³¹ De personer Westermarck avbildar, och sättet de ser på betraktaren, gör att det som kanske annars hade uppfattats som teatraliskt posering minskar. I bild 5 står samtliga personer, män och en pojke, stilla och ser direkt på fotografen. I all sin enkelhet ger bilden ett okonstlat och direkt intryck, ett fruset ögonblick. Förhållnings-sättet förekommer åtskilliga år tidigare hos Westermarck än hos Malinowski.³²

Närvarande blickar

Utgångspunkten för den efterföljande analysen är att en känsla av närvaro är stark i alla de Westermarcks bilder som granskas, dvs. det är bilder av människor som likt männen i den föregående bilden ser in i kameran. De har stannat upp i sina sysslor och poserar avslappnat inför fotografen. På en nivå,

Bild 5. Edvard Westermarck, Marocko: arabby vid vägen till Fez med ursprungsbefolkning. Fotografi, 1908. Åbo Akademi bibliotek/Bildsamlingarna (1975/35:118).

konstaterar Elizabeth Edwards, är närvaro alltid inbäddad i fotografier, och har med fotografiets materialitet att göra. Det är det fotografiska mediets faktum, och syftar till den stund då det avbildades fysiska kropp varit där, närvarande, en stund som någon genomlevt.³³

Fotografering är en social akt, och för antropologen en del av fältarbetet. I det följande anpassas Edwards definition av begreppet *presence*, närvaro, för att granska hur det kommer till uttryck i Westermarcks människobilder. Edwards utgår ifrån att antropologens fotografering under fältarbeten alltid varit en naturlig del av socialisering och affekt, och att det är närvaron som både kvalificerar och konkretiserar affekten. Hon hittar en parallell i historiografin och dess strävan efter att förstå meningen med upplevelser. Edwards lånar historiefilosofen Eelco Runia, som anser att närvaro (*presence*) innebär att vara *i kontakt* (min kursivering) antingen bokstavligen eller metaforiskt, med människor, föremål, händelser och känslor som gjorde dig till den person som du är, kombinerat med en känsla att allt plötsligt kan ta slut.³⁴

I Westermarcks bilder av människor möter vi allt från barn som nyfiket följer med fotografens rörelser till kvinnor som utför sina dagliga sysslor, och män som vänder sin blick mot fotografen (bild 6: Rif-berber och arabgosse). Figurerna är avbildade både

i närbild och från avstånd, i vissa ser man skuggan av fotografen. af Hällström noterar att det förefaller som om människorna inte alltid förstod att han fotograferade dem; han tog tillfället i akt när de nyfikna byborna ställde sig att stirra på honom där han satt bekvämt på sin tältstol.³⁵ Då det gäller de bilder som analyseras här utgår jag ifrån att de avbildade varit medvetna om att de blivit fotograferade.

Edwards för fram att ett fotografi är ett ögonblick, positivt eller negativt, lyckligt eller skrämmande, som någon levde igenom, dvs. kroppens närvaro i tiden. Denna ståndpunkt kan spåras i en bild, säger hon, genom att varje bild har potential att avslöja världen – en iscensättning (*setting*) för mänsklig erfarenhet, som man så att säga kan riva ut från bilden. Hon hänvisar till Roland Barthes i *Camera Lucida* och konstaterar att han inte enbart funderar på frånvaro av det avbildade, utan även på närvaro.³⁶

Enligt Barthes är varje fotografi ett certifikat över just närvaro. I bilden finns en verklighet som man inte längre kan röra, och det viktiga är att det har *evidential force*. Detta har emellertid inte med objektet som objekt att göra, utan med tid.³⁷ Det man ser är just ett levtt ögonblick. Bilden blir ett bevis för att något ägt rum. Westermarcks fotografier av berberstammen Aith Yúsi från den fjärde resan 1909–1910 är speciellt bra exempel på detta. De bevarade bilderna är cirka 20

Bild 6. Edvard Westermarck, *Rif-berber och arabgosse. Tre marockaner i bröstbild*. Fotografi, ca 1900–1913. Åbo Akademis bibliotek/Bildsamlingarna (1975/35:1).

Bild 7. Edvard Westermarck, *Marocko: I Aith Yúsi*. Fotografi, 1909-1910. Åbo Akademis bibliotek/Bildsamlingarna (1975/35:117).

Bild 8. Edvard Westermarck, *Bybor från slättbygden i Ulad Râfa i Dukkâla* (Marocko). Fotografi, ca 1900-1913. Åbo Akademis bibliotek/Bildsamlingarna (1997/36:31).

och karaktäriseras av stor spontanitet.³⁸ Den bild vi ser här föreställer två kvinnor stående i helfigur framför ett tält (bild 7). Den ena kvinnan täcker ansiktet med händerna, den andra ger ett mer avslappnat intryck. Längst till höger och i bakgrunden skymtar två män. Båda kvinnorna ser direkt in i kameran. Själva fotograferingsögonblicket är nästan plågsamt närvarande, speciellt i och

med gesten med vilken kvinnan täcker sitt ansikte. Hennes ansikte är dolt, men vi kan ändå se henne kika fram bakom händerna.

Ytterligare ett fotografi av Westermarck är ett exempel på närvaro (bild 8). Det föreställer några bybor framför deras tält, i förgrunden till vänster ses en man, i mitten mot bakgrunden en kvinna. Längst till höger lutar sig en person in i bilden, en leende

ung kvinna. Hennes leende är rättframt, och i förhållande till de två andra är hennes pose spontan, mer levande och därmed närvarande. Detta gör att direktheten och därmed deras dokumentativa värde ökar. Edwards noterar att det är detaljerna, till exempel armar som rör vid varandra – eller som i det här fallet det flyktiga leendet – som ger stöd för närvaron, stunden som någon genomlevt, liksom med kvinnan som täcker sitt ansikte med händerna (se bild 7).

Hos Westermarck ses närvaron således i rättframma blickar som ser direkt in i kamera, deras stillhet (de har stannat upp ett ögonblick för fotograferingen), och posen de antagit utan att formellt posera. Poserandet förekommer i stället i arrangerade grupporträtt från expeditionerna (se bild 1 i början av artikeln), och andra bilder av Westermarcks medhjälpare och vänner i Marocko. I enlighet med Edwards kan man karaktärisera Westermarcks bilder som privilegierade platser för kommunikation som ger en stark känsla av kulturbad (immersion). De markerar den personliga upplevelsen av fältarbetet, och ger auktoritet och trovärdighet åt berättelsen om vad som hade kunnat ses.³⁹

Blickens performativitet

I det följande kretsar diskussionen kring performativitet, som är starkt kopplat till olika sorters närvaro. Det är viktigt att i sammanhanget reflektera över begreppet, eftersom analysen av Westermarcks bilder visar att de är starkt präglade av en närvaro som överbygger avståndet mellan fotograf och modell. Performativitet i fotografier ska i just detta sammanhang förstås som frusna ögonblick, vilket gör dem ideala för dokumentation och arkivering av efemära händelser. Fotografiets ontologi är i sig själv kopplat till performativitet (*performance*). Man kan återknyta till Barthes i *Camera Lucida*, där han hävdar att fotografiets natur baserar sig på just posen, hur någon eller

något så att säga betar sig i bilden.⁴⁰ Performativitet handlar också om att bilden så att säga flyttar utanför ramarna och åsamkar (kraftiga) känslor hos betraktaren, affekt.⁴¹

Då man talar om performativitet behöver man ta i beaktande iscensättning, ”staged photography”. Enligt Joel Anderson och Wiebke Leister, som diskuterar bokstavligen teater och fotografering av teaterföreställningar, finns det en skillnad mellan iscensatt fotografi som konstruktion och ”teaterfotografi” som dokumentation: den första är oäkta och falsk (inövat skådespeleri), det andra alltid autentisk och verklig (performans).⁴² Detta ska sättas i relation till Westermarcks fotografier, då man funderar på huruvida de talar *till* oss. Vilken är deras performativa *speech act*, såsom professorn i teaterkunskap Laura Levin formulerar det?⁴³ Mobiliteitsforskaren Jonas Larsen är inne på samma linje, att man bör intressera sig för vad själva fotografiet ”gör”, och inte koncentrera sig enbart på representationen.⁴⁴ Även Levin för fram att man bör ta reda på vad bilden presterar (eng. *perform*).⁴⁵ Samtidigt saknar bildens estetik betydelse.⁴⁶

Larsen uppmärksammar Edward Saids kommentar att representationen i sig är essentiellt teatralisk,⁴⁷ och Saids metafor för Orienten som en scen är inte långsökt att hänvisa till.⁴⁸ Man kan även kort nämna Timothy Mitchells Said-inspirerade analys av världsutställningen i Paris 1889. I analysen är hans utgångspunkt att spektaklet kan liknas vid ett skådespel som utspelade sig på en gigantisk scen. Genom att ta del av skådespelet lärde sig besökarna att se världen på ett differentierande vis.⁴⁹

Då man ser på fotografier från ett historiskt perspektiv – speciellt tidigare antropologiska bilder – var iscensättning länge normen, även om det finns undantag. Detta gällde största delen fotografering, inte minst på grund av att speciellt den tidiga fototekniken krävde stillastående objekt. Men även om tekniken senare tillät det,

har man fortsatt arrangera fotografierna, i både personligt och dokumentärt syfte; detta gäller inte minst antropologin. I och med iscensättningen upprätthöll man den koloniala diskursens asymmetri.⁵⁰

Där Edwards noterar att begreppen *gaze* och *representation* så att säga sätter punkt för vidare diskussion genom att vidmakthålla en kategori av exempelvis kolonialiserade subjekt,⁵¹ är begreppen fortfarande centrala inom turismantropologisk forskning.⁵² Inom turismantropologin utnyttjas även Dean MacCannells omdiskuterade begrepp ”iscensatt verklighet”, som i viss betydelse kan jämföras med ”staged photography”, och hans sätt att tolka främlingens binära sätt att förhålla sig till omvärlden.⁵³ Detta sätt att se på det Andra kan i vissa sammanhang relateras till antropologins ibland likartade förhållningsätt.

Fotografen är alltid närvarande vid fotograferingsögonblicket, och väljer sin utsiktspunkt – redan då uppstår ett motsatsförhållande. Även kamerans objektiv sätter begränsningar.⁵⁴ Men som Mette Mortensen konstaterar, är maktförhållandet mellan fotograf, modell och betraktare dynamiskt och historiskt föränderligt, varför det ligger nära till hands att den utomstående betraktaren identifierar sig med fotografen.⁵⁵ Främlingskap/utanförskap uppstår således genom att betraktaren ser på omvärlden som om den var en iscensatt teaterföreställning, en *representation*. Men som den efterföljande diskussionen visar, var Westermarck allt annat än en främling i Marocko. Tack vare bildernas performativitet är hans fotografier utrustade med en tydlig inkluderande egenkap, som uppstår genom blickens närvaro och dess ”agens” som gör bilden aktiv.

Westermarcks antikomperialism

Edwards konstaterar att komperialismen är starkt närvarande i många antropologiska bilder, och alljämt idag har modern antro-

pologi svårt att förhålla sig till sitt koloniala förflutna.⁵⁶ Men kan Westermarcks bilder tolkas utifrån en postkolonial teoribildning, som uttryck för *alienation* och ett motsatsförhållande mellan ”oss” och ”dem”? Westermarcks modeller har varken bett om uppmärksamheten eller getts möjlighet att protestera mot den, varför man kan fråga huruvida en slags *dualism* ändå förekommer i bilderna.

Svaret på den implicita frågan är beroende av många olika faktorer som talar emot en postkolonial läsning. Det första, mest uppenbara motargumentet är att fotografierna är från tiden före kolonisationen; Westermarcks tidiga vistelser i Marocko inföll till största del under en prekolonial tid. Landet hade heller aldrig varit del av det Osmanska riket (1299–1923), som sträckte sig över den nordafrikanska medelhavskusten fram till landets gräns. Marocko koloniserades först 1912 och blev självständigt 1956, varför den koloniala tiden är förhållandevis kort. Marockanerna hade även en restriktiv inställning till europeisk invandring.

Det marockanska samhället var givetvis genomsyrat av det koloniala inflytandet långt innan den faktiska kolonisationen ägde rum, och stegrades under tiden kort före. Det första decenniet av 1900-talet, då Westermarck vistades i Marocko, präglas av flera snabbt på varandra följande kriser, som slutligen ledde till att den koloniala perioden inleddes. År 1904 etablerade både Spanien och Frankrike en intressesfär, som följande år utlöste en kris när Storbritannien erkände Frankrikes närvaro i Marocko. Krisen fick en lösning först 1906. År 1911 följde den s.k. Agadirkrisen, och spänningarna mellan de europeiska stormakterna ökade. Detta ledde till fördraget i Fès 1912, som gjorde Marocko till ett protektorat, uppdelat mellan Spanien och Frankrike.

Westermarcks tidiga vistelser i Marocko, från 1898 fram till året före första världskriget, sammanfaller således med en

turbulent tid då det västerländskas närvaro blev allt påtagligare. Motsättningarna mellan lokalbefolkningen och kolonisatorerna fortgick och tiden efter kriget präglas av oroligheter som återkom med jämna mellanrum. Då det gällde interna konflikter med kolonialmakten, låg Westermarck sympatier hos lokalbefolkningen. Exempelvis i samband med berberupproret 1921–1926 i Riff-bergen i norr publicerades en intervju i *Turun Sanomat*, i vilken hans inställning till kolonisatorerna respektive berberna blir tydlig. Han attityd gentemot spanjorer och fransmän är nedlåtande och aningen syrlig, medan han uttrycker sig respektfullt om Abdel Krim och hans styrkor.⁵⁷

För det andra innebar Westermarcks deltagande fältstudier att leva tillsammans med det folk han studerade. Han kunde röra sig bland berberna tack vare hans gode vän Abdessalam el-Baqqali och andra lokala guider. Hans kommunikation med informanterna underlättades av hans kunskaper i det arabiska språket och många av de berbiska dialekterna.⁵⁸ Den antikonkonialistiska inställningen yttrar sig i hans programförklaring hur samhället ska studeras från en sociologisk utgångspunkt. I installationsföreläsningen för professuren i sociologi vid London School of Economics 1907 beskriver han hur en sociolog bör förhålla sig till sitt forskningsobjekt:

”[- -] *The sociologist must, so far as possible, cut himself off in thought from his relationships of race, country, and citizenship ; must get rid of those interests, likings, prejudices, and superstitions which have been generated in him by the life of his own society and his own time ; must look on the changes which social phenomena have undergone and are undergoing, without reference to nationality, or creed, or personal welfare [- -].*⁵⁹

Dilemmat med att Westermarcks fotografier svårigen kan granskas inom ramen

Bild 9. Edvard Westermarck, *Berberkvinna från centrala Marocko*. Fotografi, ca 1900–1913. Åbo Akademis bibliotek/Bildsamlingarna (1999/120:300).

för en postkolonial diskurs kan även diskuteras utgående från dem själva. Ett exempel är en bild som föreställer en berberkvinna med ett litet barn i famnen, huvudet av en häst ses till vänster, och i bakgrunden den tomma öknen (bild 9). I likhet med de flesta av de marockanska bilderna som föreställer människor ser kvinnan in i kameran, direkt på oss. Hennes blick är intensiv och allvarlig, det blir nästan något intimt över det. Kanske kunde hon betraktas som en anonym ikon över den kultur hon representerar, men en slutsats som genast kan dras är att bilden inte kan underordnas samma kategori av hur man i väst porträtterat orientalska kvinnor.⁶⁰ Den kunde lika väl föreställa en man.⁶¹

I fotografiet av kvinnan finns inget av den kolonialistiska sexualitet som kunde karaktärisera även antropologiska fotografier vid tiden för Westermarcks vistelser i Marocko. Den uppriktiga och porträttliknande bilden kan således inte betraktas som en europeisk

syn på det Andra, även om Westermarck givetvis var en produkt av det västerländska samhälle han kom ifrån. I stället uppvisar den stor värdighet och integritet i och med den dialogiska blicken mellan fotografen och den avbildade. Detta återspeglar även hans förhållande till marockanerna: han hyste stor aktning för det folk som han bodde hos under långa perioder under sina fältarbeten. Om vi som betraktare identifierar oss med fotografen Westermarck, ser också vi på den avbildade på samma vis, med respekt.

En ny syn på människan

Avslutningsvis några sammanfattande iakttagelser. Tidigare i texten har subjektens närvaro i bilderna granskats, och som bildanalysen visar, kännetecknas Westermarcks fotografier av affekt. De avbildades rättframma blick och hur de ser tillbaka på betraktaren gör att en stark känsla av närvaro uppstår, medan bildernas performativa egenskaper skapar ett dynamiskt förhållande till fotografen. En annan aspekt som bidrar till de avbildade människornas ”mänsklighet” är hur blicken rör sig *mellan* den avbildade och antropologen/fotografen: betraktarens blick returneras, vilket skapar en stark känsla av närvaro och gemenskap. Som Tutta Palin konstaterar, är fotografier verktyg för att överbygga avstånd, i stället för att tolkas enbart som alienerande representationer.⁶² Det är också bra att påminna om att Westermarcks antropologiska dokumentärfotografier inte är konstverk i egentlig mening, och ska inte jämföras med estetiserande porträttfotografi. Icke desto mindre accentuerar porträttformatet de avbildades individualism – och detta trots att de förblivit anonyma.⁶³

Den starka känslan av närvaro som finns i Westermarcks fotografier understöds av deras performativitet, det vill säga hur blicken *beter sig i och utanför bilden*. Begreppet har sitt ursprung i teaterforskningen och

befattar sig med binära motsatsförhållanden. De avbildade människornas blick *möter* fotografens blick, i stället för att blicken skulle vara ensidigt fotografens. Eller som Anderson och Leister förklarar det, invaderar blicken vårt rum genom att återbördar vår blick.⁶⁴ Den dialogiska blicken skapar närvaro i bilden, vilket destabiliserar maktförhållandet mellan fotografen och den avbildade. Westermarck kan inte betraktas som vare sig kolonialist eller orientalist, ej utgående från forskningsämnen, inställning, eller forskningsmetoder.

Vad gäller Westermarcks plats i den antropologiska fotohistorien hävdar jag att den i likhet med hans vetenskapliga insats hade en bestämd plats i händelseförloppet, när den klassiska, evolutionistiska antropologin sakta övergick till den Malinowskiska funktionalismen.⁶⁵ Haddon verkar ha haft visst inflytande på Westermarck då det gällde att utnyttja fotografiskt material vid fältarbete, men enligt min mening står Westermarck på egna ben gällande bildernas uttryck.

Uttrycket står i stället närmare Malinowskis, vilket understöds av bildanalysen. David Shankland påpekar att Westermarck hade stor, om inte avgörande betydelse för hur socialantropologin tog form, och att hans tankar påverkade Malinowski starkt.⁶⁶ Även Lagerspetz och Suolinna har visat, att Malinowski inspirerades av sin mentor Westermarck. De hörde till olika forskargenerationer, men deras vänskap var livslång och kännetecknas av ett ständigt idéutbyte.⁶⁷ Man kan anta att de diskuterade även fotografering, speciellt eftersom de hade samma förebilder. Malinowskis fotograferande hade, liksom uppenbarligen Westermarcks, sina rötter i Haddons handbok och i Seligmans råd och anvisningar.⁶⁸

Pinney menar att Malinowskis fotografier, liksom hans antropologi, var ”revolutionerande”, men de behöver sättas i relation till uttrycket och sättet hur de avbildade personerna framstår i Westermarcks tidigare

bilder. Hos Westermarck överspanner den närvarande och dialogiska blicken det alie- nerande tomrum mellan det avbildade och fotografen som förekommer i en mångfald tidigare antropologiska fotografier. Bilderna utmärks i stället av affekt,⁶⁹ vilket delvis bottnar i Westermarcks antikolonialism. De människor han avbildar uppvisar stor mänsklighet och individualism redan långt innan Malinowski reste till Melanesien 1914. Detta är direkt förknippat med den nya etnografen, som byggde på lång vistelse i fält, en förutsättning att samla omfattande fotografiskt dokumentationsmaterial. Så småningom internerades fotografiet så fullständigt i antropologernas arbetsmetoder att det blev osynligt.⁷⁰ Westermarcks fotografier har, precis som hans vetenskap, en given plats i den internationella, antropologiska fotohistoriens utveckling.

Docent Marie-Sofie Lundström är biträdande professor (tenure track) i konstvetenskap vid Åbo Akademi. Till specialintressena hör bl.a. exotism i finländsk bildkonst, konstnärsmobilitet under 1800-talet till ca 1950, och visu- ell antropologi. Lundström leder bokprojektet Nya perspektiv på Finlands konsthistoria.

Noter

- 1 För mer om Westermarcks livsgärning, se t.ex. Juhani Ihanus, *Kadonneet alkuperät: Edvard Westermarckin sosiopsykologinen ajattelu* (Helsinki: Kirjayhtymä Py & Suomen Antropologinen Seura, 1990); Olli Lagerspetz, "Biografi över Edvard Westermarck," *Filosofia.fi* (29.9.2007), <https://dev.filosofia.fi/sv/arkisto/biografi-over-edvard-westermarck>; Olli Lagerspetz & Kirsti Suolinna, Edvard Westermarck: *Intellectual Networks, Philosophy and Social Anthropology* (Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters & The Finnish Academy of Sciences and Letters, 2014); Niina Timonsaari, *Edvard Westermarck: Totuuden etsijä* (Helsinki: Gaudeamus, 2017). Äldre litteratur omfattar t.ex. Rolf Lagerborg, *Edvard Westermarck och verken från hans verkstad 1927–1939* (Helsingfors; Schildts, 1951); Ragnar Numelin, *Fältforskarer och kammarlärde: drag av socialantropologiens idéhistoria* (Helsingfors: Söderströms, 1947); Knut Pipping, "The First Finnish Sociologist: A Reappraisal of Edward Westermarck's Work," *Acta Sociologica* 25, Nr. 4 (1982): 437–357.
- 2 Dessa expeditioner är följande: I. 1898–1899; II. 1900–1902; III. 1904–1905: Tanger och Mazagan; IV. 1906–1908: Kortare resor i Marocko (Tanger); V. 1909–1910: ett halvt år i Fès; VI. 1911–1913: vis- telser under somrarna, i fält utanför Tanger. Kirsti Suolinna, Catherine af Hällström & Tommy Lah- tinen (eds.), *Portraying Morocco. Edward Westermarck's fieldwork and photographs 1898–1913* (Åbo: Åbo Akademi University Press, 2000), 71–74.
- 3 Jag har tidigare granskat Westermarcks fotografier i "Interaktion, autenticitet och differentiering: Text och bild i Edvard Westermarcks reseskildring *Sex år i Marocko* (1918)", *Tahiti: taidehistoria tieteenä* 11, Nr. 2 (2021): 8–31. Resultatet är att då Westermarck använder sina egna fotografier som illustrationer, skapas tack vara en tydlig interaktion mellan texten och bilden ett starkt intryck av autenticitet. I motsats till detta uppstår en relativt skarp differ- entiering då han använder andra fotografers bilder, eftersom texten och bilden inte talar med varandra på ett övertygande vis.
- 4 Catherine af Hällström räknar upp antalet fotografier i de fem av Westermarcks publikationer som är illustrerade med hans bilder, publikationerna placerar sig mellan 1913 och 1927 (1929): en vetenskaplig artikel (1913); *The Moorish Concep- tion of Holiness (Baraka)* (1916); reseskildringen *Sex år i Marocko* (1918); storverket *Ritual and Belief in Morocco*, vol. 1 & 2 (1926); memoarerna *Min- nen ur mitt liv* (1927, i engelsk översättning 1929). Catherine af Hällström, "Edward Westermarck's Photographs from Morocco 1898–1902", in *Por- traying Morocco. Edward Westermarck's fieldwork and photographs 1898–1913*, eds. Kirsti Suolinna,

- Catherine af Hällström & Tommy Lahtinen (Åbo: Åbo Akademi University Press, 2000), 49 fn. 8. Detta kullkastar Katriina Etholéns påstående från 1992 att fotografering inte var speciellt viktig för Westermarck. Hon nämner *Sex år i Marocko* (1918) och *Minnen ur mitt liv/Memories of my Life* (1927/1929), men konstaterar felaktigt att han inte illustrerade sina vetenskapliga verk med egna bilder; hon nämner endast *The Moorish Conception of Holiness (Baraka)* från 1916. Katriina Etholén, ”Valokuvien kerrottua – suomalaiset kulttuurientutkijat ja valokuvaus pioneeriajoista vakiintumiseen”, *Suomen Antropologi* 4 (1992): 43.
- 5 af Hällström, ”Edward Westermarck’s Photographs from Morocco 1898–1902”, 34.
 - 6 af Hällström, ”Edward Westermarck’s Photographs from Morocco 1898–1902”, 30.
 - 7 Kirsti Suolinna, ”Focusing on fieldwork: Edvard Westermarck and Hilma Granqvist – before and after Bronislaw Malinowski”, *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 17, Nr. 2 (1999): 265. <https://doi.org/10.30674/scripta.67277>
 - 8 Tidsbestämningarna följer dem som anges i samband med Westermarcks bilder i bild databasen vid bildsamlingarna vid Åbo Akademis Bibliotek (Edvard Westermarck, *Edvard Westermarcks bildsamling*), samt den av af Hällström och Lahtinen i Suolinna & af Hällström & Lahtinen, *Portraying Morocco, passim*. De exakta dateringarna baserar sig på årtal som stått på fotokopia, negativ, dia eller i Westermarcks böcker, och approximativa dateringar på hans resor: 9 x 12 cm (1898) av okänd fotograf, 6 x 9 cm negativ (1900–1902), och 9 x 15 cm (1906–1913) av Westermarck. Catherine af Hällström, mejl till skribenten, 28.9.2022.
 - 9 Westermarck, Edvard. *Fotografier från Marocko*. I samlingen ingår 644 negativ, positiv och dupletter från Westermarcks Marockoresor 1898–1913. De är till största del tagna av honom själv. Samtliga bilder har digitaliserats i en mödosam process och är idag tillgängliga för forskning. Tommy Lahtinen & Catherine af Hällström, ”Edward Westermarck’s Morocco Pictures 1898–1913”, in *Portraying Morocco: Edward Westermarck’s fieldwork and photographs 1898–1913*, eds. Kirsti Suolinna, Tommy Lahtinen & Catherine af Hällström (Åbo: Åbo Akademis förlag – Åbo Akademi University Press, 2000), 27, 48 fn. 1, 2.
 - 10 Elina Haavio-Mannila, ”Etnologia ja sosiaaliantropologia”, toim. I R. Alapuro, M. Alestalo & E. Haavio-Mannila, *Suomalaisen sosiologian historia* (Porvoo, WSOY, 1992), 27–75.
 - 11 Kirsti Suolinna, ”Edward Westermarck’s Fieldwork and Field Expeditions in Morocco”, in *Portraying Morocco. Edward Westermarck’s fieldwork and photographs 1898–1913*, eds. Kirsti Suolinna, Catherine af Hällström & Tommy Lahtinen (Åbo: Åbo Akademi University Press, 2000), 7.
 - 12 Suolinna, ”Edward Westermarck’s Fieldwork”, 7; Christopher Pinney, *Photography and Anthropology* (London: Reaktion Books, 2011), 17–62, *passim*.
 - 13 David Shankland, ”Social Anthropology and its History”, *Zeitschrift für Ethnologie*, nr. 144 (2019): 55.
 - 14 För mer om Westermarcks metoder, se Suolinna, ”Focusing on fieldwork”, 263–277.
 - 15 Suolinna, ”Edward Westermarck’s Fieldwork”, 7–8.
 - 16 Tommy Lahtinen, ”Edward Westermarck’s Photographs from Morocco 1906–1913”, in *Portraying Morocco: Edward Westermarck’s fieldwork and photographs 1898–1913*, eds. Kirsti Suolinna, Tommy Lahtinen & Catherine af Hällström (Åbo: Åbo Akademis förlag – Åbo Akademi University Press, 2000), 53.
 - 17 Lahtinen, ”Edward Westermarck’s Photographs from Morocco 1906–1913”, 60–63.
 - 18 Suolinna, ”Edward Westermarck’s Fieldwork”, 9.
 - 19 Pinney, *Photography and Anthropology*, 15.
 - 20 Pinney, *Photography and Anthropology*, 46.
 - 21 Suolinna, ”Edward Westermarck’s fieldwork”, 7.
 - 22 Olli Lagerspetz & Kirsti Suolinna, ”Westermarck och Malinowski – vänskap och konkurrens under ett vetenskapligt paradigmskifte”, *Finsk tidskrift*, nr 5 (2022): 15–16. Bland deras korrespondens finns bl.a. en kopia av Haddons rekommendation för stipendier för Westermarcks två finländska elever, Rafael Karsten (1879–1956) och Gunnar Landtman (1878–1940).
 - 23 Edwards, ”Anthropology and Photogaphy”, 243. Pinney definierar bilderna som ”performativa”. Pinney, *Photography and Anthropology*, 48.
 - 24 Pinney, *Photography and Anthropology*, 15–16, 29, 40, 46, 50.
 - 25 Suolinna, ”Edward Westermarck’s fieldwork”, 7.
 - 26 Lagerspetz & Suolinna, ”Westermarck och Malinowski”, 8, 11. Mohamed Chtatou fäster uppmärksamheten vid Malinowskis introduktion till Westermarcks storverk *Ritual and Belief in Morocco* (2 band, 1926), i vilket Malinowski noterar att inget bättre fältarbete än Westermarcks i Marocko existerar. Mohamed Chtatou, ”Saints and Spirits and their Significance in Moroccan Cultural Beliefs and Practices: An Analysis of Westermarck’s Work”, *Morocco*, No. 1 (1996): 62.
 - 27 Chris Holdsworth, *Bronislaw Malinowski* (Oxford Bibliographies, 2019), Introduction, DOI: 10.1093/OBO/9780199766567-0096. Westermarck installerades som professor i sociologi vid London School of Economics 1907.
 - 28 Shankland, ”Social Anthropology and its History”, 54–55.
 - 29 Pinney, *Photography and Anthropology*, speciellt sidorna 50–62; Lagerspetz & Suolinna, ”Westermarck och Malinowski”, 13.

- 30 Lagerspetz & Suolinna, "Westermarck och Malinowski", 20.
- 31 Pinney, *Photography and Anthropology*, 84–85.
- 32 Redan en snabb titt på Westermarcks enorma fotosamling – över 600 bilder – från Marockovistelserna 1898–1913 i Åbo Akademis biblioteks bildsamling, understöder påståendet. Westermarck, Edvard. *Fotografier från Marocko*. Åbo Akademis bibliotek. Bildsamlingarna.
- 33 Edwards, "Anthropology and Photography", 240.
- 34 Elizabeth Edwards, "Anthropology and Photography: a long history of knowledge and affect", *Photographies* 8, Nro. 3 (2015): 240.
- 35 af Hällström, "Edward Westermarck's Photographs from Morocco 1898–1902", 38.
- 36 Edwards, "Anthropology and Photography", 240.
- 37 Roland Barthes, *Camera Lucida* (London: Penguin Random House, 1981), 105–107.
- 38 Lahtinen, "Edward Westermarck's Photographs from Morocco 1906–1913", 60–62.
- 39 Edwards, "Anthropology and Photography", 242.
- 40 Laura Levin, "Review Essay: The Performative Force of Photography", *Photography and Culture* 2, Issue 3 (2009): 328.
- 41 För mer om fotografi och affekt, se Elizabeth Edwards, "Objects of Affect: Photography Beyond the Image", *Annual Review of Anthropology* 41 (2012): 221–234. Se även Levin, "The Performative Force of Photography", 329. Affekt är ett centralt begrepp även i Edwards, "Anthropology and Photography", *passim*.
- 42 Joel Anderson & Wiebke Leister, "The Theatre of Photography: an interdisciplinary duologue", *Sens public* (2019): 20–21, DOI: <https://doi.org/10.7202/1067430ar>.
- 43 Levin, "The Performative Force of Photography", 332.
- 44 Jonas Larsen, "Geographies of Tourism Photography: Choreographies and Performances," in *Geographies of Communication: The Spatial Turn in Media Studies*, eds. J. Falkheimer & A. Jansson (Roskilde: Nordicom, 2006), 249.
- 45 Levin, "The Performative Force of Photography", 328.
- 46 Levin, "The Performative Force of Photography", 334; 335.
- 47 Larsen, "Geographies of Tourism Photography", 249.
- 48 Edward W. Said, *Orientalism* (London: Penguin Books, 2003 (1978)), *passim*.
- 49 Timothy Mitchell, "Orientalism and the Exhibitionary Order", in *The Art of Art History: A Critical Anthology*, ed. Donald Preziosi (Oxford: Oxford University Press, 2009 (1998)), 409–423.
- 50 Pinney, *Photography and Anthropology*, 48.
- 51 Edwards, "Anthropology and Photography", 242.
- 52 Begreppet *the tourist gaze* myntades 1990 av John Urry i *The Tourist Gaze* (London: SAGE Publications, 2002).
- 53 Dean MacCannell, *The Tourist: A new theory of the leisure class*. With a New Foreword by Lucy R. Lippard and a New Epilogue by the Author (Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1999 (1976)).
- 54 Etholén, "Valokuva kerrottua", 43.
- 55 Mette Mortensen, "Fotografiet som kolonialt väben och postkolonial kritik", *Välör* 4 (2005), 16–27.
- 56 Edwards, "Anthropology and Photography", 239.
- 57 "Marokon riff-heimo ja sen taistelut suurvaltoja vastaan. Tietoja Marokon viimeisistä sotatoimista, riffeistä, Ab del Krimistä y.m. Ratkaisevia aikoja odotettavissa Marokossa. (Eilen suoraan Marokosta saapunut professori Westermarck kertoo Turun Sanomille.)", *Turun Sanomat* 15.9.1925, 1. Jag tackar den anonyma sakgranskaren som fäste min uppmärksamhet vid artikeln.
- 58 Suolinna, "Edward Westermarck's Fieldwork", 22–26.
- 59 Edvard Westermarck, "Sociology as a University Study," installationsföreläsning för Martin White-professuren i sociologi, publ. 1908, *The Edvard Westermarck Online Collection*, red. Juhani Ihanus, Tommy Lahtinen & Yrsa Neuman, Filosofia.fi (Eurooppalaisen filosofian seura ry), 2011. <https://filosofia.fi/fi/arkisto/sociology-university-study> Jag tackar den anonyma granskaren som fäste min uppmärksamhet vid passagen.
- 60 Se t.ex. Reina Lewis, *Gendering Orientalism: Race, Femininity and Representation* (London and New York: Routledge, 1996), *passim*.
- 61 Westermarck var starkt engagerad i kvinnoaksfrågor. Även under hans fältexpeditioner i Marocko, insåg han betydelsen av kvinnliga informanter. Timosaari, *Edward Westermarck*, speciellt sidorna 89–136.
- 62 Tutta Palin, "Valokuva tekstinä ja tunteita herättävänä esineenä: Esipuhe", teoksessa *Välissä: Valokuvat ymmärtämisen välineinä*, Turun ammatikorkeakoulun oppimateriaaleja 43, toim. Taina Erävaara & Ilona Tanskanen (Turku: Turun ammatikorkeakoulu, 2009), 13–15.
- 63 Jfr Palin, "Valokuva tekstinä ja tunteina herättävänä esineenä", 14.
- 64 Anderson & Leister, "The Theatre of Photography", 20.
- 65 Shankland, "Social Anthropology and its History", *passim*.
- 66 Shankland, "Social Anthropology and its History", 53.
- 67 Lagerspetz & Suolinna, "Westermarck och Malinowski", 28–29.

- 68 Pinney konstaterar att ett tänkbart inflytande från polacken Witkacy (Stanislaw Witkiewicz, 1885–1939), en modernistisk porträttfotograf som följde med Malinowski till Australien för att bli hans fältfotograf, inte kan uteslutas. Deras vägar skiljdes kort efter att de kommit fram 1914, men dessförinnan hade de hunnit fotografera en del tillsammans före Witkiewicz åkte till Ryssland för att tjäna i kejsarens armé. Pinney, *Photography and Anthropology*, 56–58.
- 69 Pinney för fram etnografen Luc de Heusch iakttagelse att det var ovanligt att publicera monografier med bilder från fältarbetet i senare, post-Malinovskiska vetenskapliga monografier. Han spekulerar att det kan ha att göra med att bildernas ”känslomässiga kraft” (affekt) var generande. Pinney, *Photography and Anthropology*, 61.
- 70 Pinney, *Photography and Anthropology*, 61–62.

Litteraturförteckning

- Andersson, Joel & Weibke Leister. “The Theatre of Photography: and interdisciplinary duologue.” *Sens public* (2019), 1-28. DOI: <https://doi.org/10.7202/1067430ar>
- Barthes, Roland. *Camera Lucida: Reflections on Photography*, translated from the French by Richard Howard. London: Vintage Classics, 2020.
- Chtatou, Mohamed. “Saints and Spirits and their Significance in Moroccan Cultural Beliefs and Practices: An Analysis of Westermarck’s Work.” *Morocco*, No. 1 (1996): 62–84.
- Edwards, Elizabeth. “Exhibits. *Impossible Science of Being: Dialogues between Anthropology and Photography*. Photographers Gallery, London 20 October 1995–12 January 1996 (and tour to Leeds City Art Gallery and Brighton Museum and Art Gallery).” *Visual Anthropology Review* 13, No 2 (1997–1998): 79–84.
- Edwards, Elizabeth. “Objects of Affect: Photography Beyond the Image.” *Annual Review of Anthropology* 41 (2012): 221–234.
- Edwards, Elizabeth. “Anthropology and Photography: A long history of knowledge and affect.” *Photographies* 8, No 3 (2015): 235–252.
- Etholén, Katriina. “Valokuvien kerrottua – suomalaiset kulttuurientutkijat ja valokuvauksen pioneeriajoista vakiintumiseen.” *Suomen Antropologi* 4 (1992): 30–46.
- Haavio-Mannila, Elina. ”Etnologia ja sosiiaaliantropologia.” Teoksessa *Suomalaisen sosiologian historia*, toim. I R. Alapuro, M. Alestalo & E. Haavio-Mannila, 27–75. Porvoo: WSOY, 1992.
- af Hällström, Catherine. ”Edward Westermarck’s Photographs from Morocco 1898–1902.” In *Portraying Morocco: Edward Westermarck’s fieldwork and photographs 1898–1913*, eds. Kirsti Suolinna, Catherine af Hällström & Tommy Lahtinen, 30–50. Åbo: Åbo Akademis Förlag – Åbo Akademi University Press, 2000.
- af Hällström, Catherine. Datering av Edvard Westermarcks fotografier i bildsamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek. Mejl till skribenten, 28.9.2022.
- Holdsworth, Chris. *Bronisław Malinowski*. Oxford Bibliographies, 2019. DOI: 10.1093/OBO/9780199766567-0096.
- Ihanus, Juhani. *Kadonneet alkuperät: Edvard Westermarckin sosiopsykologinen ajattelu*. Helsinki: Kirjayhtymä Oy & Suomen Antropologinen Seura, 1990.
- Lagerborg, Rolf. *Edvard Westermarck och verken från hans verkstad 1927–1939*. Helsingfors: Schildts, 1951.
- Lagerspetz, Olli. ”Biografi över Edvard Westermarck.” *Filosofia.fi* (29.9.2007). <https://dev.filosofia.fi/sv/arkisto/biografi-over-edvard-westermarck>;
- Lagerspetz, Olli & Kirsti Suolinna. *Edward Westermarck: Intellectual Networks, Philosophy and Social Anthropology*. Helsinki: The

- Finnish Society of Science and Letters & The Finnish Academy and Science and Letters, 2014.
- Lagerspetz, Olli & Kirsti Suolinna. "Westermarck och Malinowski – vänskap och konkurrens under ett vetenskapligt paradigmskifte." *Finsk tidskrift*, nr. 5 (2022): 7–34.
- Lahtinen, Tommy. "Edward Westermarck's Photographs from Morocco 1906–1913." In *Portraying Morocco: Edward Westermarck's fieldwork and photographs 1898–1913*, eds. Kirsti Suolinna, Catherine af Hällström & Tommy Lahtinen, 51–70. Åbo: Åbo Akademis Förlag – Åbo Akademi University Press, 2000.
- Lahtinen, Tommy & Catherine af Hällström. "Edward Westermarck's Morocco Pictures 1898–1913." In *Portraying Morocco: Edward Westermarck's fieldwork and photographs 1898–1913*, eds. Kirsti Suolinna, Tommy Lahtinen & Catherine af Hällström, 27–29. Åbo: Åbo Akademis förlag – Åbo Akademi University Press, 2000.
- Larsen, Jonas. "Families Seen Sightseeing: Performativity of Tourist Photography." *space and culture* 8, no. 4 (2005): 416–434. DOI: 10.1177/1206331205279354
- Larsen, Jonas. "Geographies of Tourism Photography: Choreographies and Performances." In *Geographies of Communication: The Spatial turn In Media Studies*, eds. J. Falkheimer & A. Jansson, 243–261. Roskilde: Nordicom, 2006.
- Levin, Laura. "The Performative force of Photography." *Photography & Culture* 2, Issue 3 (2009): 327–336. DOI: 10.2752/175145109X12532077132473
- Lewis, Reina. *Gendering Orientalism: Race, Femininity and Representation*. London and New York: Routledge, 1996.
- Lundström, Marie-Sofie. "Interaktion, autenticitet och differentiering: text och bild i Edvard Westermarcks reseskildring *Sex år i Marocko* (1918)." *Tahiti: taidehistoria tie-teenä* 11, Nro 2 (2021): 8–31. <https://doi.org/10.23995/tht.112148>
- MacCannell, Dean. *The Tourist: A new theory of the leisure class*. With a New Foreword by Lucy R. Lippard and a New Epilogue by the Author. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1999 (1976).
- "Marokon riff-heimo ja sen taistelut suurvaltoja vastaan. Tietoja Marokon viimeisistä sotatoimista, riffeistä, Ab del Krimistä y.m. Ratkaisevia aikoja odotettavissa Marokossa. (Eilen suoraan Marokosta saapunut professori Westermarck kertoo Turun Sanomille)." *Turun Sanomat* 15.9.1925, 1.
- Mitchell, Timothy. "Orientalism and the Exhibitionary Order." In *The Art of Art History: A Critical Anthology*, ed. Donald Preziosi, 409–423. Oxford: Oxford University Press, 2009 (1998).
- Mortensen, Mette. "Fotografiet som kolonialt våben og postkolonial kritik." *Valör* 4 (2005): 16–27.
- Numelin, Ragnar. *Fältforskare och kammarlärd: drag av socialantropologiens idéhistoria*. Helsingfors: Söderströms, 1947.
- Palin, Tutta. "Valokuva tekstinä ja tunteita herättävänä esineenä: Esipuhe." Teoksessa *Välissä: Valokuvat ymmärtämisen välineinä*, Turun ammattikorkeakoulun oppimateriaaleja 43, toim. Taina Erävaara ja Ilona Tanskanen, 11–17. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 2009.
- Pinney, Christopher. *Photography and Anthropology*. London: Reaktion Books, 2011.
- Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin Books, 2003 (1978).
- Shankland, David. "Social Anthropology and its History." *Zeitschrift für Ethnologie*, nr. 144 (2019): 51–76.
- Suolinna, Kirsti. "Focusing on fieldwork: Edvard Westermarck and Hilma Granqvist

– before and after Bronislaw Malinowski.” *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 17, No 2 (1999), 263 – 277: DOI: <https://doi.org/10.30674/scripta.67277>

Suolinna, Kirsti. “Edward Westermarck’s Fieldwork and Field Expeditions in Morocco.” In *Portraying Morocco: Edward Westermarck’s fieldwork and photographs 1898–1913*, eds. Kirsti Suolinna, Catherine af Hällström & Tommy Lahtinen, 6–26. Åbo: Åbo Akademis Förlag – Åbo Akademi University Press, 2000.

Suolinna, Kirsti, Catherine af Hällström & Tommy Lahtinen, *Portraying Morocco: Edward Westermarck’s fieldwork and photographs 1898–1913*. Åbo: Åbo Akademis Förlag – Åbo Akademi University Press, 2000.

Timosaari, Niina. *Edvard Westermarck: Totuuden etsijä*. Helsinki: Gaudeamus, 2017.

Urry, John. *The Tourist Gaze*. London: SAGE Publications, 2002 (1990).

Westermarck, Edvard. *Fotografier från Marocko*. Åbo Akademis bibliotek. Bildsamlingarna.

Westermarck, Edvard. *Minnen ur mitt liv*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur, 1927.

Westermarck, Edvard. *Sex år i Marocko*. Helsingfors: Holger Schildts Förlag, 1918.

Westermarck, Edvard. “Sociology as a University Study.” Installationsföreläsning för Martin White-professuren i sociologi, publ. 1908. *The Edvard Westermarck Online Collection*, red. Juhani Ihanus, Tommy Lahtinen & Yrsa Neuman. Filosofia.fi (Eurooppalaisen filosofian seura ry), 2011. <https://filosofia.fi/fi/arkisto/sociology-university-study>